

Hoofdstuk 5 De horizon van het platteland

5.1. Een zelfbewuste gemeenschap

In 1748 beleefden verschillende Hollandse steden een roerige zomer. Op diverse plaatsen kwamen burgers in opstand. Inzet waren vooral de belastingen. Zo ook in de stad Leiden, waar de inwoners zich verzetten tegen de hoogte, de verdeling over de verschillende inkomensgroepen en de inning ervan. De woede keerde zich tegen de belastingpachters, van wie in juni verschillende huizen werden geplunderd. Daarbij weigerde de schutterij in te grijpen. Voor de stadsregering zat er weinig anders op dan toe te geven. Zij maakte dan ook bekend dat de pachten werden afgeschaft en de belastingheffing voorlopig niet doorging. De rust keerde weer, maar slechts voor even. Geruchten over naderende Franse troepen deden de spanning weer oplopen. Pas nadat de Staten besloten de verpachting van de belastingen als systeem af te schaffen en over te gaan op ambtelijke inning – collecte – , bedaarden de gemoederen enigszins.

Tijdens deze zomermaanden verschenen in Leiden verschillende pamfletten. Eén ervan droeg de titel *Nasporing van beswaarnissen*. Daarin presenteerden enkele burgers in tien punten een politiek programma. Het is niet nodig hier uitvoerig in te gaan op de gehele inhoud van dit geschrift. Eén aspect verdient in dit kader echter nadere aandacht. In het vijfde punt stelden de opstellers dat er teveel ‘vreemdelingen’ – waarmee iedereen die van buiten de stad kwam, werd bedoeld – in stedelijke ambten werden benoemd. Dat gold zowel de hogere ambten, zoals die van vroedschap of kapitein van de schutterij, als de lagere functies. Er werden, zo luidde de klacht, personen benoemd die bij de lokale burgerij nauwelijks bekend waren. Dit was strijdig met het ‘natuurlijk en alleszins billyk voorregt der inboorlingen boven vreemdelingen’.¹

Twee zaken, die nauw met elkaar samenhangen, vallen hier op. Allereerst zien we dat de schrijvers een sterke nadruk legden op de plaatselijke belangen. Daarnaast blijkt een sterke argwaan tegen buitenstaanders. Vormen van ethocentrisme beperkten zich niet tot Leiden alleen, maar vinden we ook terug

in andere steden. Mensen van buitenaf, ambtenaren maar ook ambachtslieden die geen lid waren van een gilde, werden met argwaan bekeken.² Wat kwamen ze eigenlijk doen? In de ogen van de bevolking maakten zij inbreuk op de lokale privileges en het lichaam dat de stedelijke gemeenschap heette. In verschillende rekestes en pamfletten keert dit terug. Dergelijke sentimenten waren zeer zeker niet nieuw. Het onderscheid tussen gevestigden en buitenstaanders vormde bijvoorbeeld tijdens de Opstand een belangrijk thema in de politiek van de verschillende steden. In deze tijden van oorlog en verraad werden poorters vertrouwd en vreemdelingen verdacht.³

De nadruk op het lokale verband hing nauw samen met de geestelijke horizon van de stedelingen. De meesten van hen beschouwden niet hun land of gewest maar slechts een enkele stad als hun natie en ‘patria’. Sommigen gingen daarin nog verder en identificeerden zich met de buurt waarin ze woonden of het gilde waar ze toe behoorden. Weliswaar veranderde dit enigszins in de loop van de vroegmoderne tijd. Dat gold zeker voor diegenen die op hogere niveaus bestuurlijke verantwoordelijkheid droegen. Maar zelfs bij hen prevaleerden in veel gevallen de plaatselijke belangen boven de gewestelijke, laat staan de landelijke belangen.⁴ De vraag is in hoeverre we dergelijke noties ook terugvinden onder de plattelandsbevolking. Vinden we onder hen een eigen identiteit en hoe was het gesteld met de afhankelijkheid en de zelfstandigheid van de dorpelingen in de vroegmoderne tijd?

De meeste dorpelingen betitelden het dorp, het ambacht of de polder waarin ze woonden, of soms zelfs de eigen landerijen als hun ‘patria’. Net als in de steden ontmoetten we in de dorpen een sterke mate van verbondenheid en zelfbewustzijn. Een Klaaswaalse herberg droeg niet voor niets de naam ‘Het Land van Beloften’.⁵ Het beloofde land, dat was Cromstrijen: vruchtbaar land, gevormd uit water en bewoond door de ‘burgers’ van Klaaswaal en Numansdorp, zoals de inwoners zichzelf graag

betitelden. Daaruit spreekt trots. Weliswaar misten ze de kenmerken van de stedelijke burgerij, toch noemden zij zich zo. Ja, zelfs wanneer ze het hadden over hun viervoeters dan spraken ze over 'burgershonden'.⁶ De overeenkomst met het Noord-Hollandse dorp Graft is treffend. Hier sprak men in de vroege zeventiende eeuw nog over 'buren', maar al snel raakte de benaming 'burger' in zwang. Daarmee duidde men niet alleen de notabelen maar 'alle ingezetenen' aan. Van Deursen vroeg zich nog af of dit wellicht een 'speciale hebbelijkheid van de Grafters' was. Zeer zeker niet, we komen de terminologie op meer plaatsen tegen en dus ook in het uiterste zuiden van Holland.⁷ Het zou een teken kunnen zijn van geleidelijk verstedelijkend denken, iets wat we ook op andere vlakken terugzien. Zo constateerde Jan de Vries dat de plattelanders in de zeventiende eeuw in toenemende mate ideeën en ook goederen overnamen uit de stad, zoals bedden, klokken, gordijnen, boeken en schilderijen.⁸

Het zelfbewustzijn van de dorpelingen – en daarin verschilden ze in niets van de stedelingen – bleek echter vooral uit hun omgang met de lokale privileges. Ieder zichzelf respecterend dorpbestuur koesterde een dergelijke verzameling geschreven en bezegelde regels. Niet zozeer vanwege de oudheidkundige waarde maar vooral ter bescherming van de eigen belangen. De charters en andere stukken leefden als het ware; zij waren de belichaming van bepaalde voorrechten die een dorp ooit had gekregen. Zoals we in het vorige hoofdstuk al zagen, vormden ze samen een soort constitutie.⁹ Ze legden onder meer de rechten van de lokale gemeenschap tegenover derden vast, dienden dan ook zorgvuldig te worden bewaard en werden in sommige gevallen ook in druk uitgegeven.¹⁰ De dorpen van Kennemerland beschouwden het dan ook als een regelrechte ramp toen zij aan het einde van de zestiende eeuw de originele van hun privileges verloren ten gevolge van het oorlogsgeweld. Om toch weer een collectie samen te stellen, wendden zij zich tot de regeerders van het naburige Graft met het verzoek om afschriften uit het Grafters archief.¹¹ Er zouden meer voorbeelden te geven zijn. Toen De Rijk zich in 1607 afsplitste van Graft, richtten de bestuurders vrijwel meteen een privilegeboek in. Daarin tekenden zij op dat ze volwaardig deel hadden aan alle rechten en vrijheden die ooit aan Graft waren verleend.¹²

Wanneer een dorp of heerlijkheid niet beschikte over bepaalde privileges, deed het vaak alle mogelijke moeite die te verwerven. Niet zelden gebeurde dit na verzoeken van de bevolking zelf.¹³ Dat was bijvoorbeeld het geval in Monster. Daar vroegen de regeerders aan ambachtsheer prins Maurits bij zijn inhuldiging in 1589 om de burenraadpleging af te schaffen. In het vervolg wensten zij het bestuur in handen van een aantal gekwalificeerde mannen. Het steeds maar weer raadplegen van alle ingezetenen leidde namelijk tot twist en onenigheid over allerhande politieke zaken. Maar misschien nog wel belangrijker was het verzoek aan de prins om de verschillende vrijheden en privileges die Monster tot dusver had genoten, nog eens te bevestigen. Het duurde tot 1593 voordat men uiteindelijk het gewenste ambachtsprivilege verkreeg. Dit kwam vooral doordat verschillende dorpelingen zich verzetten tegen de beoogde nieuwe bestuursstructuur.¹⁴ Ook in andere plaatsen gingen intochten van ambachtsheren vaak gepaard met schenkingen van ambachtsprivileges. Zo schonk Lamorael de Ligne bij zijn inhuldiging in 1611 aan de inwoners van Voorschoten en Veur een algehele vrijdom van de Wassenaarse tolleren in Holland.¹⁵

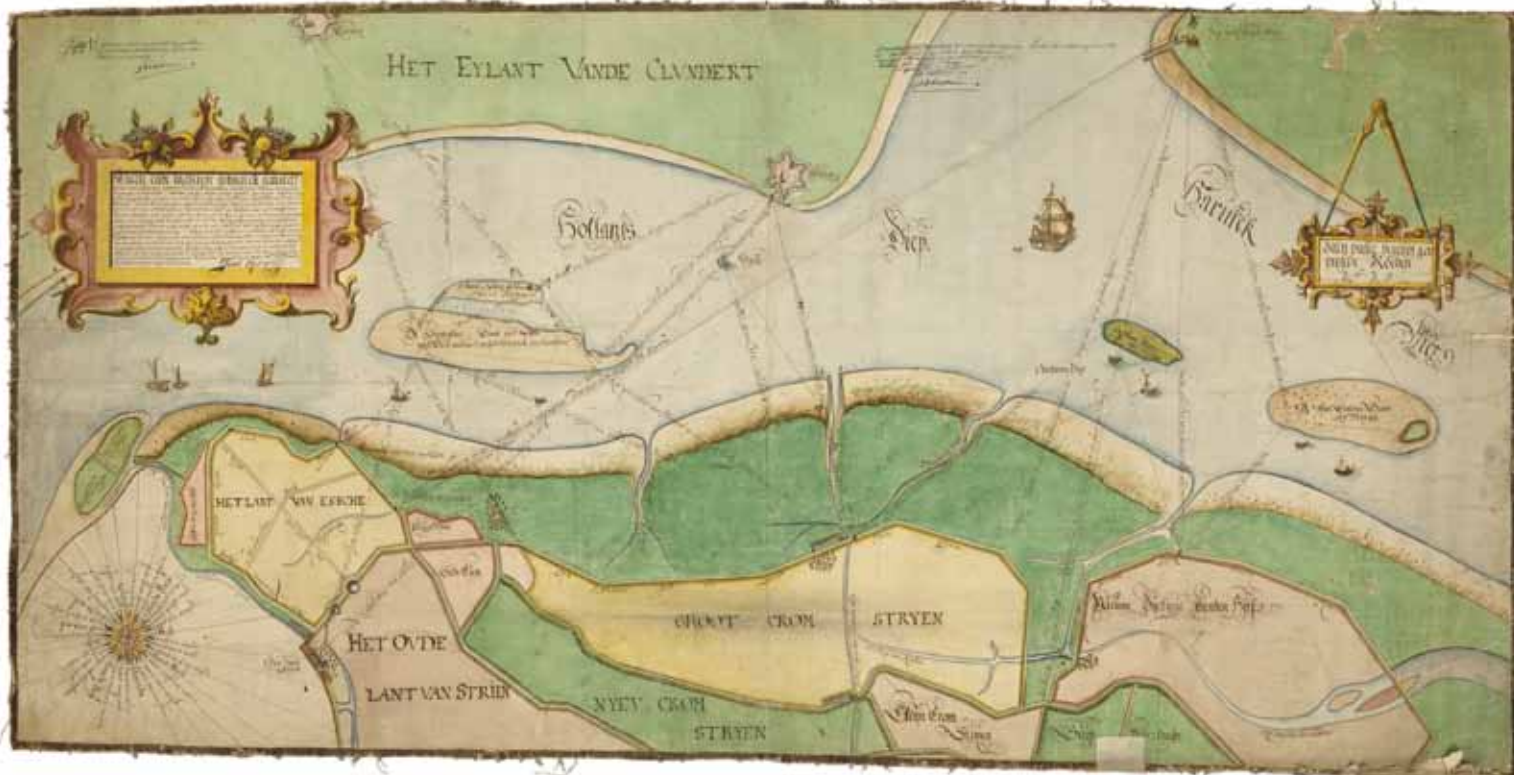
Privileges vormden dus een belangrijk bezit. Samen met de plaatselijke keuren dienden ze nauwkeurig te worden nageleefd. Niet voor niets repte de Cromstrijense schoutsinstructie al in 1578 over de ambachtshierlijke 'keuren, costumen ende oude handtvesten' die de schout moest onderhouden, een zinsnede die ieder jaar in de rekening van de heerlijkheid werd herhaald.¹⁶ In Cromstrijen vormden de oude bezegelde perkamenten echter niet de enige stukken waarmee men de eigen rechten tegenover de buitenwereld verdedigde. De resoluties van de ambachtsheren spreken vaak in één adem over de 'charters, stukken ende caerten'.¹⁷ De heren behandelden hun kaarten met tenminste zoveel zorg als de overige documenten. Dat lijkt logisch, aangezien verschillende exemplaren dienden als pronkstuk. Hangend aan de muur van bijvoorbeeld de rechtkamer symboliseerden zij, zoals we in hoofdstuk drie zagen, de ambachtshierlijke macht. Het merendeel was echter vervaardigd voor andere doeleinden, namelijk als bewijsstuk. Ze legden de grenzen vast tussen Cromstrijen en de omliggende wereld. Dat deden de privileges ook, alleen niet altijd even exact. Zo

De oudste kaart uit het archief van de ambachtsheerlijkheid Cromstrijen. Vermoedelijk betreft het hier een zeventiende-eeuwse kopie van een kaart die waarschijnlijk werd vervaardigd door Jan de Pape in het eerste kwart van de zestiende eeuw. De kaart werd eeuwenlang zorgvuldig bewaard door de ambachtsheren en is duidelijk getekend door de tand des tijds.

Kaart van Jacob Sperwer uit 1639 met daarop een gedeelte van de Cromstrijense polders en de aanwassen gelegen aan het Hollands Diep en het Haringvliet. Op deze kaart is duidelijk te zien dat de dijken van de polders Groot-Cromstrijen en Groot-Zuid-Beijerland ('Nieuwe dijkagie vanden Hitsert') evenwijdig aan elkaar lopen. Deze merkwaardige situatie ontstond na een ruzie tussen de ambachtsheren van Cromstrijen en de gorsheren van Zuid-Beijerland. In plaats van de dijken op elkaar aan te laten sluiten, lieten ze deze gewoon aansluiten op het eigen grondgebied.

streckte de ambachtsheerlijkheid, volgens de erfpachtsakte van keizer Maximiliaan, in het oosten 'tot aan het Nieuwe Land van Essche'.¹⁸ Zo'n omschrijving vraagt om moeilijkheden en het is dan ook geen wonder dat er in de zeventiende eeuw onenigheid ontstond over de grens tussen beide gebieden. Dit leidde in 1616 tot een proces voor het Hof van Holland. Om hun woorden kracht bij te zetten presenteerden de heren van Cromstrijen 'seecker oude caerte vande numans gorssen, die sy seyden inden jaere 1524 door seecker schilder gemaect te wesen'. Deze kaart van Anthonie Buys Fransz, het resultaat van een veel eerder proces, moest de doorslag geven. Spijtig genoeg voor de Cromstrijenaren ging het Hof daar niet in mee en sleepte de zaak nog jarenlang voort.¹⁹

Privileges gaven het dorp het aura van onafhankelijkheid. Dat gold echter ook voor een ander, veel minder vaak genoemd attribuut: een zegel, waarmee officiële documenten konden worden bekrachtigd. Het is tekenend dat in Klaaswaal in 1669 uitdrukkelijk op een charter werd vermeld dat zowel de schout als de schepenen het stuk hadden getekend, maar dat alleen de schout het stuk had gezegeld, aangezien de schepenen nog geen eigen zegel gebruikten.²⁰ Anders zou het wellicht geleken hebben alsof de schout de enige was geweest die in deze zaak een besluit had genomen. Het gebruik van een particulier zegel door een bestuurder onderstreepte zijn onafhankelijkheid. Vandaar ook dat de magistraten van Maaslandsluis een rekest stuurden aan de Staten van Holland waarin zij te kennen gaven dat hun heer het zegel van het dorp voerde. Toen het dorp in 1614 was afgesplitst van Maasland was volgens hen echter bepaald dat de schout en schepenen, net als in andere dorpen, hun eigen zegel mochten gebruiken.²¹ De afloop van deze zaak is onbekend, maar het rekest toont nogmaals aan dat het vroegmoderne dorp een zelfbewuste gemeenschap was. Daarin leek het op de stad. De dorpingen koesterden hun verworven rechten en waren bereid die te verdedigen. In de steden, zo constateerden we, ging dit onder meer gepaard met een sterk wantrouwen jegens personen van buitenaf. Hoe was dit op het platteland en welke rol speelden de lokale privileges in het discours hieromtrent?

5.2. Buitenstaanders als indringers

In januari 1573 werd Nicolaas de Gadifer door Willem van Oranje benoemd tot ontvanger van de geannoteerde goederen op het eiland de Hoeksche Waard.²² Deze eigendommen van rooms katholieke kerken en geestelijke en wereldlijke vluchtelingen kwamen na de reformatie onder het beheer van de Staten. Rentmeesters zorgden ter plaatse voor de inning van de inkomsten eruit. De gelden zette men in voor religieuze doeleinden, *ad pios usus*. Althans, dat was het voornemen. Een deel van het geld gebruikte men echter voor de oorlogvoering.²³

Al snel na zijn aanstelling maakte De Gadifer zich klaar om de verschillende goederen op het eiland te bezoeken. Hij reisde

met een flink gezelschap, waaronder enkele haakbuschutters. De reis was namelijk niet ongevaarlijk. De Spanjaarden lagen bij Klundert. Zij hoefden de rivier maar over te steken of ze waren in Strijen. Maar De Gadifer vreesde meer moeilijkheden. Men had hem gewaarschuwd dat hij te maken zou krijgen met 'onwillighen'. En inderdaad, op verschillende plaatsen werd hij bedreigd door de landlieden. Wat kwam hij eigenlijk doen?

De dorpingen zagen De Gadifer als een pottenkijker. Niet zo verwonderlijk. Hij vertegenwoordigde tenslotte een nieuwe overheid die vooralsnog alleen maar onrust en onveiligheid bracht. Het is trouwens maar de vraag in hoeverre de gewone man in deze tijd van bestuurlijke chaos kon vaststellen wie nu het wettig gezag uitoefende. De Spanjaarden of toch de opstandelingen?²⁴ Vaak zag men beiden als een bedreiging. De boeren in de Hoeksche Waard konden daar over meepraten. In de zomer van 1572 plunderden de geuzen verschillende kerkgebouwen. De pastoor van Heinenoord werd gevangengenomen en later, als één van de martelaren van Gorcum, te Den Briel opgehangen.²⁵ Het jaar 1573 was al niet veel beter. Een commando Engelse hulptroepen legerde zich op het eiland. Deze soldaten, onder leiding van de Engelsman Thomas Morgan, hadden na de val van Den Briel in Zeeland meegevochten met de geuzen. Vervolgens trokken ze richting het noorden. Daar pleegden deze troepen, verstoken van geld en levensmiddelen, tal van 'gewelden ende andere excessen' in Strijen en de omliggende dorpen.²⁶ Geen wonder dat de boeren Nicolaas de Gadifer opwachtten en hem bedreigden.

Het verzet uitte zich niet alleen in het gebruik van rieken en stokken. In tal van dorpen weigerden de bestuurders De Gadifer inzage in de kohieren van de landerijen. Daarbij schermden ze keer op keer met lokale privileges. Volgens hun zeggen zou daarin staan dat ze in hun eigen jurisdictie zelf mochten bepalen wie inzage kreeg in de stukken en wie niet. In Klaaswaal kreeg De Gadifer zelfs helemaal niemand te spreken. De 'secretaris ende andere wethouders' lieten zich domweg niet zien. Het feit dat ze hem niet te woord wilden staan, kan worden uitgelegd als een teken van disrespect. Dergelijke oneervolle behandelingen kennen we uit tal van plaatsen. Het overkwam bijvoorbeeld een landdrost die in 1614 tijdens een vrouwenoproer in

Akte van schout en schepenen van Klaaswaal, 15 november 1669. Het stuk is slechts voorzien van één zegel, 'alsoo schepenen noch geen segele en gebruijcken'

Oudkarspel de orde kwam herstellen. Hij kondigde aan dat hij namens de grafelijkheid was gekomen. Daarop riep een van de aanwezige vrouwen hem toe dat hij waarschijnlijk bedoelde 'vanwege de strontelijkheid'.²⁷

Of het dorp nu Klaaswaal of Oudkarspel heette, algemeen heerste er argwaan jegens ambtenaren van hogere organen. Er zouden tal van voorbeelden te geven zijn van hatelijkheden die in hun richting werden geuit. Vaak bleef het niet bij woorden, maar vielen er ook rake klappen. Vooral belastingpachters waren nogal eens de dupe. P.C. Hoofd rept van enkele pachters van de grafelijkheidsbelastingen die bij Laren en Huizen door onbekende personen werden mishandeld, terwijl in Heusden bij een ontvanger het oor werd afgebeten. Zij konden het echter nog navertellen. Verschillende van hun collega's vonden zelfs de dood.²⁸ Nu betrof het hier functionarissen van bestuursorganen die maar zelden het dorp bezochten. Dat zou een verklaring kunnen zijn voor de vijandige houding van de plattelanders. Om die bewering te toetsen, zouden we eens moeten kijken naar lokale vertegenwoordigers van de Staten of van een ambachtsheer die wel regelmatig in het dorp te vinden waren. Hoe werden bijvoorbeeld baljuws, schouten of polderbestuurders gezien en bejegend?

De Cromstrijense archieven geven op deze vraag geen antwoord, althans voor 1650. Ontbreken de bronnen op dit punt? Het zou kunnen. Toch is het waarschijnlijk niet zonder reden dat de eerste, ons bekende, conflicten ontstonden tijdens de ambtstermijn van Rutger van der Lith, schout tussen 1645 en 1673. Hij was, zo weten we reeds, de eerste niet-boerschout en daarnaast ook nog eens afkomstig van buiten de heerlijkheid, uit Ooltgensplaat.²⁹ Zijn voorgangers waren bijna allemaal geboren of in ieder geval woonachtig in Cromstrijen. Dat gaf hun een andere positie. Zij werden niet gezien als vreemdelingen, ook al vertegenwoordigden zij een hogere macht. Van der Lith zag men echter als een buitenstaander. In een rekest aan de ambachtsheren, waarschijnlijk geschreven tegen het einde van de jaren zestig, beklagde Van der Lith zich over zijn positie onder de lokale bevolking. Wanneer hij zijn werk wilde doen, werd hem door zowel jongeren als ouderen in het dorp gezegd

dat het hem niet aengaet maer den Baliu van Strijen, alsmede dat hij geen autoriteit ofte volmacht heeft van U Ed. als sijnde sijn heeren ende meesters, maer dat hij die eerst schriftelijck moet thoonen, ende alsdan boete magh eijnschen, het welck alles streckt tot kleijn respect ende groot nadeel soo wel van d'Ed. Heeren Ambachtsheerlijckheijt, als mede van sijn offitie.³⁰

De inwoners van Klaaswaal en Numansdorp erkenden het gezag van Rutger van der Lith dus niet en durfden dat gewoon in zijn gezicht te zeggen. Dat niet hij maar de baljuw over bepaalde zaken ging, was overduidelijk een gelegenheidsargument. Uit het vervolg zal blijken dat zij zich ook aan hem weinig gelegen lieten liggen. Deze situatie kunnen we gerust representatief noemen voor de rest van Holland. Net als functionarissen van hogere organen werden ook lokale ambtenaren als de baljuw, de schout of de secretaris algemeen beschouwd als pottenkijkers. Zeker wanneer zij buiten het dorp woonden of van elders afkomstig waren. Ze werden gezien als de machtige arm van een heer op afstand. Waar bemoeiden ze zich eigenlijk mee?

De dorpelingen uitten hun vijandigheden jegens hen op verschillende manieren. Vaak kwam het, net als bij Rutger van der Lith, neer op het niet erkennen van hun autoriteit. Op Texel, waar schout Jan van Dorp in 1542 een wapenschouw afkondigde, maakten de bewoners de officier belachelijk door te komen met 'wapens' die bestonden uit oud roest, stokken of een haakbus gevuld met zand.³¹ Dienaren van baljuws en schouten ondergingen vaak hetzelfde lot. Zelfs – misschien wel vooral – als ze in het dorp zelf woonden, want voor hen gold bij uitstek dat ze 'verraders' waren. Tijdens een dansfeest in het dorp Lisse in 1597 gooiden de aanwezigen de bode van de baljuw de deur uit en in Purmerend onthaalde men gerechtsdienaren, tijdens bruiloften en partijtjes, met scheldwoorden als 'buffel', 'bloedzuiger', 'wetsverkrachter', 'verklikker', 'geweldenaar' of 'bloedhond'.³²

Toch ging het niet erkennen van schouten en baljuws regelmatig verder dan scheldpartijen en het simpelweg negeren van hun aan- en terechtwijzingen. Nogal eens werden ze openlijk gefrustreerd in hun werkzaamheden. Buitenlandse reizigers

Diederik van Hogendorp (1625-1702).
Thesaurier en raad van de Domeinraad van
stadhouder-koning Willem III en drost van
Steenbergen. Ambachtsheer van Cromstrijen.

Gijsbert van Hogendorp (1668-1750).
Vrijheer van St. Janssteen, Hofwegen en
Glossenberghe, heer van Steenhuisen,
ambachtsheer van Cromstrijen en Heyningen,
drossaard en dijkgraaf van de baronie van
Steenbergen, ontvanger-generaal van de
Unie. Werd door keizer Karel VII verheven tot
rijksgraaf van het Heilige Roomse Rijk.

merkten, in de zeventiende en achttiende eeuw, zelfs herhaaldelijk op dat dit in de Republiek heel gewoon was.³³ Zo gebeurde het zeer regelmatig dat gevangenen met geweld werden bevrijd uit de handen van de baljuw of de schout. Zeker als het iemand betrof uit de eigen geboorte, dorp of stad was men tot actie bereid.³⁴ Maar zelfs wanneer het geen 'eigen' burgers betrof, koos men toch eerder partij voor een aan lager wal geraakte persoon dan voor een 'allochtone' schout of baljuw. In Den Haag belaagde het volk in 1613 bijvoorbeeld twee dienaren van het Hof van Holland toen zij een Engelse bedelaar wilden arresteren.³⁵

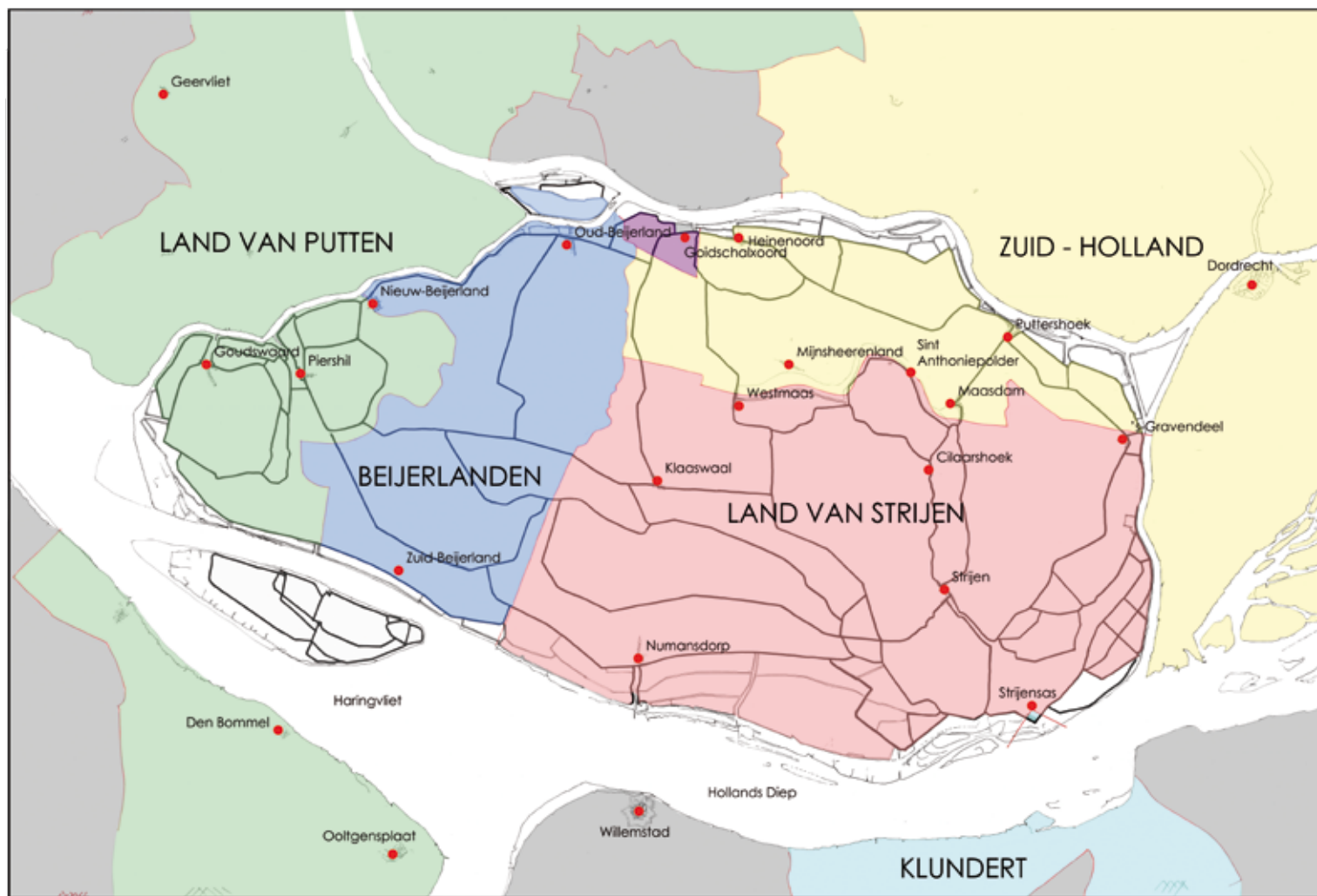
Cromstrijen kreeg, zowel in de zeventiende als in de achttiende eeuw te maken met dezelfde praktijken. In 1763 – en wellicht al eerder maar daarover zwijgen de bronnen – publiceerden de ambachtsheren een scherpe waarschuwing. Daarin verboden ze niet alleen de bedelarij maar gelastten ze tevens de bevolking om geen landlopers onderdak te bieden in huizen, schuren of keten. Dit op straffe van drie gulden per bedelaar.³⁶ Desondanks vond landloper Hendrik van Hees, een Numansdorper van geboorte, in de wintermaanden van 1770-1771 onderdak in een houten schuurtje in de tuin van dorpsgeenoot Jacob de Winter. Toen de dorpingen Van Hees op enig moment zat waren, gaven ze hem niet aan bij de schout maar stopten hem wat geld toe op voorwaarde dat hij in het vervolg uit het dorp weg zou blijven.³⁷

Onder de dorpingen gold dus een sterke gemeenschapszin. Solidariteit met de eigen bevolking gold als de maat der dingen. Niet alleen wanneer het ging om kettters of bedelaars, zelfs wanneer er ernstige vergripen waren gepleegd, hield men elkaar de hand boven het hoofd.³⁸ P.C. Hooft kreeg er onder andere mee te maken in het stadje Naarden waar de bevolking een moordenaar wilde laten ontsnappen. 'Diergelijck wel eer gebeurt is', zo schreef hij in één van zijn brieven.³⁹ In de omgeving van Cromstrijen dreigde in 1717 zelfs een opstand, nadat de baljuw en mannen van het Land van Strijen twee moordenaresses ter dood hadden veroordeeld. Het betrof Sijtje Cornelis Vogelaar en Willempie Arijens Maaskant. Beide vrouwen waren ongehuwd zwanger geraakt. Willempie, 24 jaar en afkomstig uit Mijnsheerenland, had zichzelf van het kind verlost, de

navelstreng met een schaarstje losgeknipt en de baby ergens in Cromstrijen in een secreet laten vallen. De twintigjarige Sijtje had haar baby na de geboorte vermoord door het neusje dicht te knijpen. De terechtstelling zou plaatsvinden op 25 februari 1717. Die dag kwam de scherprechter uit Dordrecht om de vonnissen in Strijen te voltrekken. Onder de aanwezigen ontstond echter enorme beroering over deze verschrikkelijke straf. Natuurlijk kreeg er wel eens vaker een misdadiger de doodstraf, maar hier was sprake van een wel heel uitzonderlijke situatie. Het ging niet alleen om medeburgers maar het betrof ook twee zeer jonge vrouwen. Daarbij kwam nog eens dat tegen baljuwrechtspraak geen hoger beroep mogelijk was. Er ontstond een oploop, zodat alleen de executie van Sijtje kon worden voltooid. In allerijl liet de baljuw Willempie terugbrengen naar de gevangenis. Direct liet hij een verzoek uitgaan aan de gouverneur van Willemstad om uit het in Klundert gelegen garnizoen enkele mannen te laten overkomen. Reeds de volgende dag arriveerden achttien soldaten, waarop de executie onder strenge bewaking alsnog werd voltrokken.⁴⁰

Het ambt van baljuw of schout was, zo leert ons het Strijense voorbeeld, zeker niet zonder gevaar. De situatie kon gemakkelijk uit de hand lopen en meer dan eens werden lokale gezagsdragers met de dood bedreigd. De baljuw van Nieuwkoop vond het bijvoorbeeld, in de achttiende eeuw, te gevaarlijk om in het dorp zelf te wonen. Vandaar dat hij zich in Leiden vestigde en éénmaal per week, onder gewapend geleide, naar zijn ambtsgebied kwam om er een rechtszitting te houden.⁴¹ In andere plaatsen vielen huizen van ambtsdragers ten prooi aan plunderingen. Ook in Cromstrijen ging het in de zeventiende en achttiende eeuw verschillende malen mis, vooral rond het innen van belastingen. In 1675 dreigden de inwoners van Numansdorp de schout en enkele belastingpachters dood te slaan, nadat een frauderende dorpsbewoner was opgepakt. 'Wij sullen u het buijte sluijssie⁴² soo wel leeren kennen, dat ghij daer niet meer sult comen, wij sullen jouw aen duijsent stucken scheuren jou schelmen, jou kaeuwens, jou schaggers', riepen ze de ambtenaren toe, die daarop spoorlags de benen namen.⁴³

In 1750 liep het in Klaaswaal pas echt uit de hand. In dat jaar werden, nadat de Staten na de roerige jaren 1747 en 1748

Het eiland de Hoeksche Waard met de verschillende baljuwschappen. De grenzen van de Beijerlanden en het Land van Strijen vielen binnen het eiland, de overige hoge jurisdicties waren onderdeel van gebieden aan de overzijde van het water. In het noorden de hoge heerlijkheid Goidschalcoord. Strijensas, in het zuiden, behoorde tot Klundert.

de belastinginning via pacht hadden afgeschaft, de accijnzen weer opnieuw ingevoerd. Verschil was wel dat de inning niet meer door belastingpachters maar door ambtenaren, de zogenaamde 'collecteurs', zou worden gedaan.⁴⁴ In Klaaswaal werd hierover op zondag 4 januari, na de kerkdienst, vanaf de kansel een publicatie voorgelezen uit naam van de schout en schepenen. Inhoud was dat er een zitdag zou worden gehouden waar de achterstallige belastingen zouden worden geïnd. Dit zou, en dat is belangrijk, gebeuren door of namens het gerecht. Toen de kerkgangers eenmaal buiten stonden, ontstond direct rumoer. Volgens ooggetuigen zou Leendert Korendijker tegen enkele mannen en vrouwen gezegd hebben: 't is best als zij beginnen dat wij er maar te zamen na toegaan en breken er den hals off slaan er dood'. Woorden die, zij het niet helemaal letterlijk, in de nacht van 13 op 14 januari in praktijk werden gebracht. Een woedende menigte gooide bij secretaris Maarten van Halteren enkele ruiten in.⁴⁵

De raddraaiers waren niet alleen afkomstig uit Klaaswaal zelf. De opstootjes trokken mannen en vrouwen uit de wijde omgeving. Nogal wat mensen kwamen kijken naar het detachement soldaten dat op 19 januari in het dorp arriveerde om de rust te herstellen. Verschillende mannen werden opgepakt, onder wie Cornelis van Dam uit Numansdorp die ruzie had gemaakt met een soldaat, en Arij van Roijen uit Strijen die vanwege een ander voorval in 1739 voor zijn leven was verbannen uit Holland. Na drie jaar was hij toch teruggekeerd. Iedereen moet ervan geweten hebben maar blijkbaar zag men geen aanleiding hem weer aan te geven. Voor het huis van Van Halteren maakte hij echter de opmerking: 'het spulletje is begonnen maer het is nog niet volent, daer sijn nu nog maer weinig glazen uijt, maer het sal de niet bij blijven daar sullen er int kort nog meer volgen.' Voldoende reden om hem nu wel in de boeien te slaan.⁴⁶

Het Klaaswaalse oproer laat nog eens zien dat de frustratie van de bevolking zich niet richtte op de lokale schepenen, maar op de secretaris. Weliswaar woonde deze in het dorp maar hij was wel afkomstig van elders en fungeerde heel duidelijk als een symbool, als een handlanger van de belastinginners.⁴⁷ Wanneer we alles overzien, blijkt duidelijk dat ambtenaren uit

De Voorstraat te Klaaswaal, in 1750 het toneel van hevige rellen. Links van de kerk staat de pastorie. Tekening door J.C. Schmeltzer, 1834.

het dorp zelf veel meer krediet hadden bij de bevolking. Dat zal zeker te maken hebben gehad met het feit dat in veel dorpen, zeker in kleine jurisdicties, een groot deel van de gevestigde bevolking op enigerlei wijze bij het bestuur was betrokken.⁴⁸ En als men zelf geen verantwoordelijkheid droeg, behoorde één van de bestuurders in veel gevallen tot de familie- of kennissenkring. In een dorp met maar een enkele straat was dat al snel het geval zodat men zich gemakkelijk kon identificeren met de lokale overheid. In Graft droeg ongeveer tien procent van de mannelijke beroepsbevolking gelijktijdig een deel van de verantwoordelijkheid voor het openbare welzijn.⁴⁹ Voor Klaaswaal en Numansdorp komen we op een vergelijkbaar percentage.⁵⁰ Daarbij moet worden bedacht dat de functies rouleerden, wat ertoe leidde dat bijna iedere familie wel een bestuurder of een ex-bestuurder in de gelederen had. Dat gold zeker niet alleen voor de rijke boerenfamilies, ook ambachtslieden en minder

Huwelijksprent, gemaakt ter gelegenheid van het huwelijk van Maarten van Halteren, secretaris van Cromstrijen en Elisabeth Muiers, 19 april 1753. Rechtsonder, naast de kist, staat 'Cromstrijen' geschreven.

welgestelden werden met regelmaat benoemd in één van de Cromstrijense bestuurscolleges. Het bestuur had dus een breed draagvlak, wat zeker van invloed zal zijn geweest op de houding van de dorpelingen richting hun bestuurders. Daarnaast werkte het ook drempelverlagend; dorpelingen wendden zich bij conflicten relatief snel tot het gerecht. Historica Florike Egmond heeft betoogd dat Holland daarin verschilde van het gewest Brabant. Door het geringe aantal protestanten, was het aantal kandidaten voor een bestuursfunctie in de dorpen daar veel geringer en het lijkt er dan ook op dat de plattelanders in Brabant veel sneller het heft in eigen handen namen.⁵¹

5.3. Tegenwerking van binnenuit

Een punt uit het Klaaswaalse oproer van 1750 is hier nog niet ter sprake gekomen: de straf die na de ongeregeldheden werd uitgedeeld. Die viel, opvallend genoeg, voor alle betrokkenen laag uit. Leendert Korendijker en Cornelis van Dam dienden alleen de kosten van de opsluiting te betalen. Arij van Roijen werd weer verbannen uit Holland maar kreeg geen extra straf, terwijl in dergelijke gevallen toch meestal geseling of brandmerken volgde.⁵² Hoe moeten we dit duiden? Het is zeer wel denkbaar dat de mannen van de hoge vierschaar de reacties van de bevolking vreesden. Het liefst zagen ze dat de hele zaak met een sisser afliep. Overheden van kleine steden en dorpen kozen in dergelijke gevallen, om met de ambachtsheren van Cromstrijen te spreken, 'alzins de zagtheijd bovenrigeur van justitie'. Die aanpak volgde men overigens niet alleen in de Republiek maar ook elders in Europa.⁵³ Ze beseften maar al te goed dat zij wellicht de volgende waren tegen wie de volkswoede zich kon keren. In deze denktrant past ook de reactie van de schout en het gerecht van Klaaswaal richting de Gecommitteerde Raden. In een brief drongen zij aan op een spoedige terugtrekking van de soldaten. De rust was weergekeerd terwijl inkwartiering het dorp zou ruïneren.⁵⁴ Toch is het de vraag of deze verklaring afdoende is. Speelde er toch niet meer in de hoofden van de gezagsdragers?

Tot nu toe hebben we vooral gekeken naar de houding van de 'gewone' dorpelingen ten opzichte van schouten, secretaris-

sen en baljuws. Deze gezagsdragers ondervonden echter niet alleen tegenwerking van de man in de straat, maar zeer zeker ook van hun medebestuurders, de plaatselijke schepenen. Op Texel procedeerde schout Jan van Dorp in de jaren dertig van de zestiende eeuw tegen zijn eigen regeerders. Ze overtraden hun eigen keuren, werkten niet mee aan het veroordelen van delicten en weigerden hem bepaalde gerechtelijke stukken te overhandigen.⁵⁵ De schout van het Noord-Hollandse Nieuwe Niedorp, Jan van Duvenvoerde, kreeg rond 1570 met iets vergelijkbaars te maken. Als vurig katholiek wilde hij de eigendommen verbeurd laten verklaren van twee mannen die beiden hadden toegelaten dat hun vrouw stierf zonder de bediening van het laatste sacrament en die hun geliefde hadden laten begraven in ongewijde grond. In zijn ijver stuitte de schout op verzet van de schepenen. Die stelden de behandeling keer op keer uit. Ze gaven voor 'datse sulcke vonnisse dyergelycke noyt gehandelt en hebben, hoipende altyt datter noch meerder pardoen coemen sal'. De schout klaagde hierover bij de Rekenkamer, waarbij hij stelde dat 'zuylyuden alhier ondermalcandren favoriseren deur maischscap ende swaigerscap'.⁵⁶

In sommige rechtbanken en raadhuizen liepen de gemoeden zo hoog op dat er rake klappen vielen. Ook in Klaaswaal waar een bijeenkomst van het gerecht in 1713 ontaardde in een heftige woordenwisseling tussen schout Hendrik Anthonisz van den Santheuvel en de schepenen. Daarop pakte Van den Santheuvel zijn zweep en sloeg schepen Arij Lauwe van Dijk in het gezicht. In de worsteling die volgde, werd Van Dijk gestoken met een mes. Volgens zijn eigen zeggen door de schout, maar bewijzen kon hij dat niet.⁵⁷ In het naburige Oud-Beijerland was het al niet anders. Hier bedreigde substituut-schout Coomans de secretaris 'seggende had ick u buiten ick soude u voordoen kop slaen'.⁵⁸

Het aantal voorbeelden van animositeit tussen de baljuw of de schout enerzijds en de overige bestuurders anderzijds, zou gemakkelijk uit te breiden zijn.⁵⁹ De vraag is echter wat hiervoor de redenen waren. Eendracht maakt macht gold toch als het leidende principe in de vroegmoderne politiek? Allereerst speelde in veel dorpen het in hoofdstuk 2 aangestipte probleem rond de substituten. In nogal wat plaatsen ontstonden exces-

sen doordat gezagsdragers stelselmatig afwezig waren en hun taken overlieten aan een substituut. Die wentelden op hun beurt de hoge kosten die aan het baantje waren verbonden weer af op de lokale bevolking. Toch was dat niet het enige. Er speelde meer, zo blijkt duidelijk uit de nagelaten brieven van P.C. Hooft.

De drost van Muider uitte met regelmaat zijn frustraties over de zeer slinkse manier waarop hij werd tegengewerkt. Uit zijn brieven wordt duidelijk dat, naast het traineren van de procesgang, vooral het uitdelen van zeer slappe vonnissen – en het zou goed kunnen dat we ook de lage straffen na het oproer in Klaaswaal in dit licht moeten zien – een veel beproefd middel was om een schout of baljuw tegen te werken.⁶⁰ Een zaak tegen Cornelis Jansz Nierop in het jaar 1615 spande misschien wel de kroon. Deze stadsbode van Weesp had een zedemisdrijf gepleegd met een meisje van vijf jaar. Hij bekende en werd slechts veroordeeld tot zes weken water en brood en een boete van vijfenzeventig guldens. Tot woede van Hooft die vond dat Nierop ook uit zijn ambt moest worden ontheven. Toen hij de zaak bij het gerecht aankaatte, kreeg hij tot antwoord dat het daar niet aan had gedacht, maar dat het hem alsnog zou ontslaan. 'Gelijck in deze cleene stedekens de saken niet soo ernsthaftig gehandelt en worden' oordeelde Hooft over de affaire. Die kreeg echter een onaangenaam vervolg. Nog geen jaar later meldde de drost van Muider verontwaardigd aan de Rekenkamer dat de nieuwe schepenen Nierop toch weer provisioneel hadden benoemd tot bode.⁶¹

Niet alleen in Weesp, ook in Bussum, Blaricum, Hilversum en Weesperkarspel ondervond Hooft grote problemen.⁶² Maar de grootste tegenstand kwam uit Naarden. In 1612 eiste hij, geheel volgens het vigerende plakkaat van de Staten, een geldboete tegen een vechtersbaas. De uitspraak van de schepenen luidde echter vrijspraak. Datzelfde oordeel velden zij in een zaak tegen enkele pachters van de gemene middelen, die eveneens de wetten overtreden hadden.⁶³ En zo ging het keer op keer. Bij verschillende zaken overwoog Hooft in hoger beroep te gaan bij het Hof van Holland. Toen hij dit in 1617 ook daadwerkelijk deed, leidde het tot grote verontwaardiging bij de schepenen. Dit was, zo zeiden ze, nog nooit voorgekomen bij een crimineel vonnis. Ze bezwoeren Hooft dat ze het oordeel, dat zij over

deze dief en doodslager hadden uitgesproken, met hand en tand zouden verdedigen.⁶⁴

De reactie van de Naarder bestuurders brengt ons bij de kern van de zaak. De tegenwerking werd ingegeven door een duidelijke angst voor het verlies aan zelfstandigheid. In de discussies zien we dan ook steeds weer de lokale privileges terugkeren. Op basis daarvan vonden de bestuurders van Naarden bijvoorbeeld dat niemand, wegens een in de stad begaan delict, elders gevangen mocht worden gezet of berecht, het zogenaamde 'ius de non evocando'.⁶⁵ In 1621 probeerden de magistraten van het stadje bij de Staten zelfs een uitbreiding van de privileges te verkrijgen. Inzet was de jaarlijkse verkiezing van zeven schepenen door de baljuw. Dit gebeurde uit een voordracht van 21 personen, welk getal de bestuurders probeerden terug te brengen tot 14. Op die manier zou de kring van regenten verkleind en de macht van de baljuw, in dit geval Hooft, beperkt worden. Hoewel deze een waarschuwing liet uitgaan, bereikte zijn advies de Staten waarschijnlijk te laat en kregen de Naarders hun zin.⁶⁶ In 1627 zetten de Naarders een nieuwe stap. Ditmaal vroegen zij om een vaste, in plaats van een jaarlijks deels wisselende vroedschap. Nu volgden de Staten het advies van Hooft wel op en werd het verzoek afgewezen.⁶⁷

De vrees voor het verlies aan zelfstandigheid speelde echt niet alleen in Naarden. Het gold in veel plaatsen als een reëel probleem. We zien het vraagstuk aan het einde van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw ineens overal opduiken. Toeval? Zeker niet. Het had vooral te maken met de nieuwe machtsverhoudingen na de Opstand. In deze periode veranderde namelijk niet alleen de houding van de ambachtsheren ten opzichte van hun ambachten ingrijpend. In het ontstane machtsvacuüm zagen ook de baljuws hun kans schoon. Steeds vaker gingen ze zich als 'magistraten' gedragen, bijvoorbeeld door allerlei keuren uit te vaardigen, waarmee ze hun macht op het platteland probeerden te versterken.⁶⁸ Dat was het geval in Rijnland waar de baljuw en zijn mannen in 1586 een weeskeur publiceerden. Deze zou volgens hen gelden in alle ambachten die behoorden tot het baljuwschap. De ambachtsheren beriepen zich echter op hun rechten en bepleitten hun zaak met succes bij de Staten. In januari 1587 bepaalden deze dat de

keur niet gold in de ambachtsheerlijkheden, tenzij de heren daarvoor uitdrukkelijk toestemming verleenden.⁶⁹

Ook in talloze andere dorpen ontstonden problemen met de baljuw en net als in Rijnland draaide het vrijwel altijd om de juiste interpretatie van de keurbevoegdheid. Punt was vooral dat ook rechtsgeleerden vaag waren over de precieze grenzen hiervan, hetgeen herhaaldelijk leidde tot rechtszaken.⁷⁰ Overigens kwamen sommige hoofdofficieren niet alleen in conflict met lokale maar ook met gewestelijke organen en hoogheemraadschappen. De baljuw van Rijnland kreeg bijvoorbeeld problemen met het gelijknamige hoogheemraadschap nadat hij vergunningen ging afgeven voor het maken van bruggen. Enkele jaren later, in 1606, moest hij voor het Hof van Holland verschijnen omdat hij een keur op de boedelscheiding niet ter approbatie had voorgelegd aan datzelfde Hof.⁷¹

De gebeurtenissen aan het einde van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw zorgden in nogal wat ambachten voor een ingewikkelde driehoeksverhouding. Daarbinnen kwamen plaatselijke gerechten, ambachtsheren en baljuws elk voor hun eigen rechten op. Cromstrijen vormt wat dat betreft een uitstekende casus. Hier waren de schepenen zeker niet gelukkig met de baljuw, maar het waren de ambachtsheren die het voortouw namen in de 'strijd' tegen de hoofdofficier. Ook hier spitsten de onenigheden zich in de kern toe op het punt van de privileges. Wie mocht in het ambacht het keurrecht uitoefenen en wat was de reikwijdte van de heerlijke rechten? Toen de ambachtsheren in 1655 een keur op de jacht uitvaardigden, werd deze betwist door de baljuw. Ook verbood hij hun de uitoefening van de jacht. De heren spanden hierop een proces aan voor de Hoge Raad van Holland. Toen er na negen jaar nog geen uitspraak was, sloten de partijen in 1665 een overeenkomst. Naast de ambachtsheren, de schout en de secretaris van Cromstrijen kregen in het vervolg ook de baljuw, zijn stadhouder en de secretaris van de hoge vierschaar het recht binnen de jurisdictie te jagen. Excessen betreffende de jacht zouden door de hoge vierschaar worden berecht, een derde van de boeten bleef bestemd voor de schout.⁷²

Het belangrijkste besluit uit 1665 betrof de keuren. De baljuw kreeg het recht deze op te stellen. De ambachtsheren

zouden ze echter, als waren ze door hen gemaakt, afkondigen. Op deze afspraak werd meer dan nauwlettend toegezien. Iedere verordening van de hoge vierschaar lieten de heren overdrukken, publiceren en aflezen onder hun eigen naam.⁷³ Dat neemt niet weg dat het punt wetgeving in de achttiende eeuw steeds weer tot problemen leidde. Tot wiens competentie behoorde bijvoorbeeld het uitschrijven van bidstonden of de zondagsrust? Nadat hierover al in de jaren zestig onenigheden waren gerezen, lieten de ambachtsheren in 1779 door een advocaat uitzoeken of de baljuw wel reglementen mocht opstellen tegen het ontheiligen van de zondagen. Die constateerde dat rechtsgeleerde Pieter Bort dit rekende tot de hoge jurisdictie, dus als een recht behorend tot de baljuw. In belangrijke Hollandse baljuwschappen zoals Rijnland, Schieland en Delfland werd deze praktijk aangehouden. Maar, zo constateerde de geleerde, elders hanteerde men weer andere gebruiken.⁷⁴ Het laat weer eens zien dat de politieke werkelijkheid van de Republiek niet altijd stoelde op vastgestelde regels maar evenzeer op algemeen aanvaarde gewoonten. In het geval van het afkondigen van bededagen in het jaar 1782 gaven de ambachtsheren van Cromstrijen in ieder geval schoorvoetend toe. De schout behoorde de aanschrijving van de baljuw, waarin deze een maandelijks biddag verordende, aan de predikanten ter hand te stellen. Die dienden de aanschrijving vanaf de kansel voor te lezen. Tenslotte moest de publicatie in de openbare ruimte worden aangeplakt door de gerechtsbodes. Echter 'zonder dat nog schout, nog schepenen, nog secretaris in hunne qualiteit, daar bij zullen vermogen te adsisteren; als een zaak buiten haar, en daar in niet hebbende toegestemt'.⁷⁵

Het bewaken van de eigen zelfstandigheid kon ook nog op een geheel andere manier. In 1669 constateerde de Hollandse Rekenkamer dat veel misdrijven in het baljuwschap van de Nieuwburgen in het Noorderkwartier onbestraft bleven, omdat de dorpsschouten hiervan geen aangifte deden bij de baljuw, terwijl ze dat wel verplicht waren.⁷⁶ Een veel gebruikte strategie, ook door ambachtsheren die de dorpelingen in sommige gevallen zelfs hiertoe dwongen. Toen in 1661 de twaalfjarige Leendert Jansz, een weeskind uit Oud-Beijerland, op de boerderij van de Cromstrijense ambachtshere Adriaan van der Goes

verongelukte, 'adviseerde' Van der Goes de plaatselijke schout en niet de baljuw in te schakelen.⁷⁷ Een eeuw later was er maar weinig veranderd. Toen in 1764 het dochttertje van Leendert Leeuwenburgh, een boer in de polder Oud-Cromstrijen, verdrong, leek het ambachtsheer Cornelis de Witt niet raadzaam de zaak door de baljuw te laten behandelen. Volgens hem kon de schout het zelf wel af.⁷⁸ In beide gevallen is het duidelijk dat men dergelijke zaken liever binnenskamers afhandelde.

Nu hadden de ambachtsheren gemakkelijk praten. Een politiek conflict met de baljuw raakte hen in de regel niet persoonlijk. Dat gold echter niet voor de dorpelingen die in deze machtsstrijd klem kwamen te zitten tussen hun heren en de hoofdofficier. Die laatste had namelijk een bijzonder machtig wapen tot zijn beschikking. Wanneer de ambachtsheren niet in gingen op zijn eisen, dan weigerde hij nog langer de rust en orde in de heerlijkheid te bewaken. Herhaaldelijk bracht de baljuw dit dreigement in praktijk. De consequenties daarvan waren verstrekkend. Zo verbood de stedehouder van de Strijense baljuw in 1654 zijn dienaren om nog langer criminelen op te pakken die hun slag probeerden te slaan in Cromstrijen. De reden daarvan is niet geheel duidelijk. Waarschijnlijk had de baljuw nog een aanzienlijk bedrag tegoed voor zijn activiteiten en weigerde hij te komen voordat de achterstallige betalingen waren weggewerkt. Lachende derde waren de vagebonden, dieven en schelmen die praktisch vrij spel hadden. De bewoners van Klaaswaal en Numansdorp werden afgeperst, bedreigd en beroofd en waren al snel ten einde raad. Ze klopten aan bij de schout die de zaak doorspeelde naar de ambachtsheren.⁷⁹ Er kwam een oplossing voor het probleem, terwijl in 1664 werd besloten dat de baljuw jaarlijks een vast bedrag – een stuiver voor iedere morgen land in de heerlijkheid – uitgekeerd zou krijgen. De gehele achttiende eeuw bleven de betalingen een bron van twist en werden de dorpelingen de dupe van deze disputen.⁸⁰

5.4. De regio als unie

De meeste dorpelingen beschouwden hun woonplaats als de navel van de wereld. Maar wat betekende dit voor hun gees-

telijke horizon? Eindigde die bij de grenzen van de dorpsgemeenschap? Zeker niet, beurtschepen en trekschuiten onderhielden in de Republiek de vaarroutes tussen tal van steden en dorpen. Markten en kermissen trokken vaak bezoekers uit de wijde omgeving en arbeiders trokken niet zelden naar elders op zoek naar werk. In Cromstrijen was dat niet anders. Huwelijkskandidaten kwamen regelmatig uit een buurdorp, boedelveilingen trokken nieuwsgierigen uit tal van plaatsen en boeren maakten gebruik van werkkrachten uit Brabant, Gelderland en zelfs uit Duitsland. Klaaswaal was in het midden van de zestiende eeuw al verbonden met verschillende plaatsen op het eiland Flakkee en zeker met Willemstad, gelegen aan de overzijde van het Hollands Diep, bestond een 'veelvuldige en continuee passagie'.⁸¹ Ook Hollands oudste stad Dordrecht was voor veel Cromstrijenaren niet onbekend. Die overtochten waren zeker niet zonder gevaar. Het beroemdste bewijs daarvan is ongetwijfeld de verdrinking van prins Johan Willem Friso op 14 juli 1711 bij Strijensas. In regen en wind maakte het schip, waarop hij zich bevond, water en kapseisde. De prins, gezeten in zijn koets, wist nog uit het rijtuig te komen maar raakte te water en verdrong. Acht dagen later spoelde zijn lichaam aan.⁸²

Wind en storm vormden niet de enige ongemakken. Vooral in de wintermaanden waren de landwegen in de Hoeksche Waard dankzij het weer vaak slecht en moeilijk begaanbaar en veranderde het eiland in een geïsoleerd gebied. Toch was de stedelijke cultuur nooit ver weg. Langs verschillende kanalen kwamen politieke en kerkelijke onderwerpen binnen, bijvoorbeeld via doortrekkende soldaten, pamfletten, boekjes of de zondagse preek.⁸³ Zo waarschuwde de Klaaswaalse dominee Philippus Nisius in 1609 in een klein geschriftje sterk tegen de gevaren van het pausdom. Hij schilderde het af als een 'Boerencrijch', waarin een boer het moest opnemen tegen de paus. Het lijdt geen twijfel dat hij deze, voor de Cromstrijenaren zeer herkenbare, beeldspraak regelmatig gebruikte op de preekstoel.⁸⁴ Een eeuw later, in 1702, wijdde de Numansdorpse predikant Petrus Hamer een preek aan het leven en sterven van Willem III.⁸⁵ Men was op de hoogte van belangrijke staatkundige gebeurtenissen, zoals de val van de gebroeders De Witt, de Vrede van Rijswijk of de komst van een nieuwe stadhouder.⁸⁶ Zaken die ook het

Johan Willem Friso verdrinkt op 14 juli 1711 bij Strijensas, bij de oversteek van het Hollands Diep.

Titelblad van het door Philippus Nisius geschreven boekje *De wapenen des geestelijcke leeken ofte boeren krijchs* (Rotterdam 1609).

onderwerp van gesprek en van pittige discussies vormden, zo blijkt wel uit een ruzie die in 1789 ontstond tussen Jan van der Veer en Jan Bijl. Na afloop van een boedelveiling kregen de beide mannen woorden over 't Staats en Prins', wat helemaal uit de hand liep toen Jan Bijl het conflict beslechtte met zijn mes en Jan van der Veer een flinke wond toebracht.⁸⁷

Het wereldbeeld van de vroegmoderne dorpeling eindigde dus niet bij de grens van zijn dorp, maar hoe zat het met de lokale bestuurders? Op het eerste gezicht hadden ze niet zo veel van doen met de buitenwereld. Een vroegmodern dorp lijkt, zeker in de literatuur, een wereld op zich en had bijvoorbeeld geen afgevaardigden in de gewestelijke Statenvergadering. Toch blijkt dat een dorp, bestuurlijk gezien, deel uitmaakte van grotere verbanden. Er was sprake van verschillende cirkels. Het dorp en zijn buurdorp vormde de eerste cirkel, vervolgens zien we het dorp opereren binnen het baljuwschap en tenslotte diende het dorp op bovenregionaal gebied zijn plaats te bepalen.⁸⁸

Allereerst waren er de contacten tussen het dorp en één of meerdere buurdorpen. Voor Graft was dat De Rijp, voor Klaaswaal was dat Numansdorp. Ondanks de fysieke afstand, waren de bestuurlijke contacten tussen de beide dorpen in de ambachtshoofdelijkheid Cromstrijen intensief. Niet het minst omdat ze een gemeenschappelijke schout en secretaris hadden. Deze bestuurlijke vervechting kwam onder andere tot uiting in de resolutieboeken van de beide gerechten. Zo kon het gebeuren dat in de marge van de resoluties van Numansdorp voor nadere uitleg werd verwezen naar het boek van Klaaswaal.⁸⁹ Af en toe kwam men ook bijeen in een gezamenlijke vergadering. Meestal diende deze om een gemeenschappelijk standpunt te bepalen in de richting van de ambachtsheren. In het jaar 1692 was de verrekening van bepaalde belastingen bijvoorbeeld zo'n onderwerp. Resultaat van de vergadering was dat men uit beide colleges enkele afgevaardigden koos om over het onderwerp te praten met de heren.⁹⁰ De gedachte hierachter was simpel: eendracht maakt macht. Regelmatig stuurde men dan ook, uit naam van zowel het Numansdorpse als het Klaaswaalse gerecht, een gezamenlijk rekest aan de ambachtsheren.⁹¹ Men deed dit vooral op het gebied van de armenzorg, een onderwerp dat tot 1748

Medaillon met de beeltenis van stadhouder Frederik Hendrik, 1634. Gevonden tijdens opgravingen in Klaaswaal in 2010.

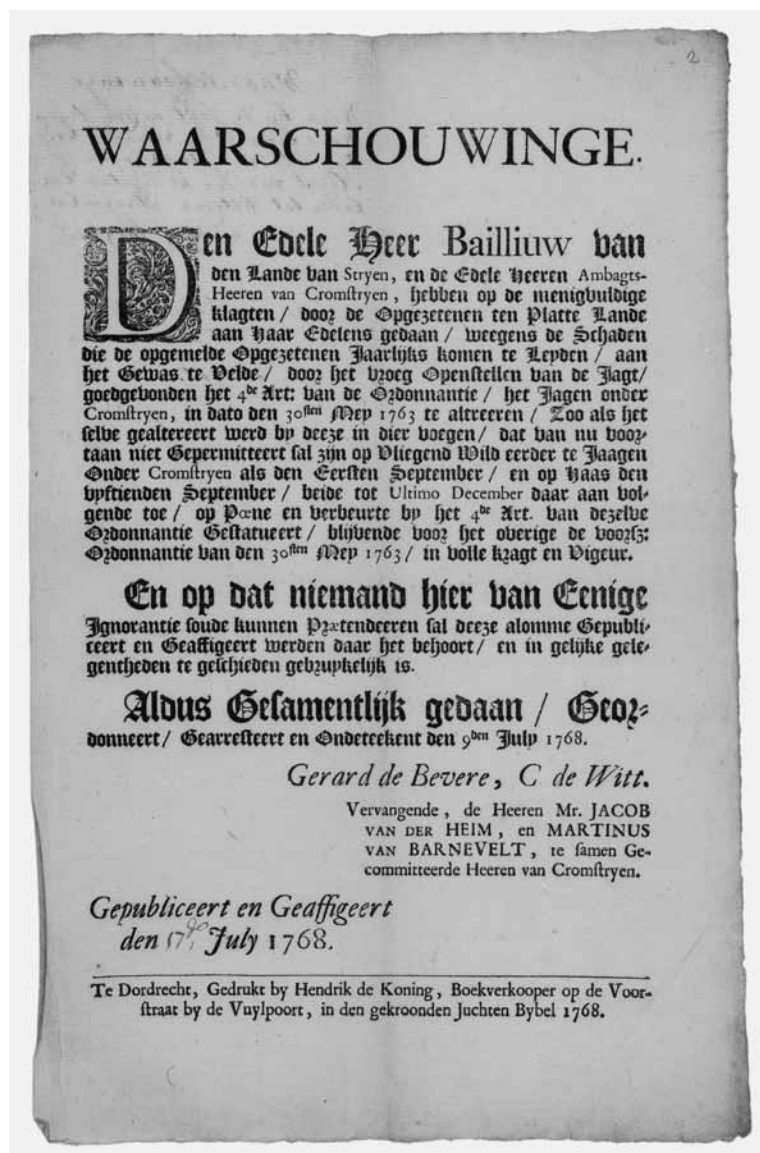
gemeenschappelijk werd geregeld door één armmeester. Hoewel na die datum ieder dorp een eigen armenkas en armmeester kreeg, bleef de samenwerking bestaan.

De meeste dorpsbesturen onderhielden niet alleen contacten met het buurdorp maar zeker ook met plaatsen in de wijdere omgeving. De gerechten van Klaaswaal en Numansdorp vergaderden incidenteel met bestuurders uit andere plaatsen op het eiland⁹², maar vooral met dorpen die gelegen waren in hetzelfde baljuwschap, de tweede cirkel. Criminaliteit vormde een grensoverschrijdend probleem en werd dan ook vaak collectief aangepakt.⁹³ Niet alleen binnen een baljuwschap, maar ook tussen verschillende hoge jurisdicties. In de Hoeksche Waard zien we dat bijvoorbeeld aan de straffen die werden uitgedeeld. Wanneer er sprake was van een verbanning, werd een misdadiger vrijwel altijd niet alleen verbannen uit het Land van Strijen, maar tevens uit de aangrenzende baljuwschappen Putten en de Beijerlanden.⁹⁴

Contacten waren er ook bij het opsporen van misdadigers, zo blijkt onder meer uit een zaak uit 1696. In de Hoeksche Waard werd jacht gemaakt op Huijbert Gijsbertsz Eelhart uit Mijnsheerenland. Hij zou een zekere Sijtje Broeckmans, beter bekend onder de naam Dicke Sij, hebben vermoord en haar lijk hebben weggemaakt. Hij werd opgepakt en opgesloten in het gevangenhuis in Strijen. Daaruit wist hij echter te ontsnappen door, waarschijnlijk met hulp van buitenaf, de stijl boven de deur weg te breken, een gat te maken en naar buiten te kruipen. In een advertentie, onder andere geplaatst in de *Utrechtse Courant*, werden officieren dringend verzocht deze moordenaar, mocht hij in hun jurisdictie verschijnen, in te rekenen. De gouden tip die leidde tot het oppakken van Eelhart leverde maar liefst vijftig gulden op, terwijl men de naam van de aangever geheim zou houden.⁹⁵

Uiteraard was de baljuw leidend in de aanpak van misdadigers. Toch zien we dat de hoofdofficier van het Land van Strijen herhaaldelijk de lokale bestuurders raadpleegde over de te volgen koers. Zelfs de rekening werd in hun bijzijn afgehoord.⁹⁶ Daar stak zeker een stuk welbegrepen eigenbelang achter. De hoofdofficier liet zich voor zijn diensten betalen en die betaling kwam in het gedrang zodra de verschillende dorps-

Waarschuwing uitgevaardigd door baljuw Gerard de Bevere en de ambachtsheren van Cromstrijen tegen het jagen op vliegend wild en hazen buiten de toegestane periode, juli 1768.

besturen het niet eens waren met zijn beleid. Daarnaast vormde een gezamenlijke vergadering een prima moment om zich te profileren ten koste van de ambachtsheren. Dat blijkt althans uit een aantal gebeurtenissen in Cromstrijen, halverwege de jaren zestig van de zeventiende eeuw.

In de zomer van 1664 bleek, tijdens het doen van de rekening, dat de ambachtsheren van Cromstrijen het niet eens waren met de manier waarop de vagebonden en bedelaars in de polders werden bestreden. Waarschijnlijk wilden zij meer invloed van de afzonderlijke dorpen op het beleid. Daar zat baljuw Cornelis Pompe van Meerdervoort niet op te wachten. De mening van de machtige heren van Cromstrijen kon hij echter niet zomaar naast zich neerleggen. Vandaar dat hij een commissie instelde, die één en ander moest uitzoeken. Tegen het einde van het jaar kwamen de leden met een rapport en nodigde de baljuw de verschillende dorpsbesturen uit om hierover tijdens een vergadering in Strijen finaal te beslissen. De dorpen stuurden elk een aantal afgevaardigden, maar niet voordat ze hierover zelf een positie hadden ingenomen. De bestuurders van Westmaas en Group belegden zelfs samen een vergadering waarin ze een eendrachtig standpunt bepaalden. De vertegenwoordigers kregen lastbrieven mee, waarin ze nog eens werden gemaand ten dienste van het volk te handelen. Daarnaast werd hun echter ook de vrijheid gegeven om in gezamenlijkheid de beste oplossing te kiezen. Dat laatste geschiedde op 31 december 1664 in de Strijense herberg De Drie Koningen. Alleen de schepenen van Klaaswaal waren tijdens de vergadering afwezig. Zij lieten weten in alles de lijn van hun ambachtsheren te volgen, wat er op duidt dat zij door de heren waren geïnstrueerd over de te volgen beleidslijn.⁹⁷ Het geeft nog maar weer eens aan in hoeverre de ambachtsheren zich bemoeiden met de lokale politiek.

De gang van zaken rond deze vergadering in 1664 laat allereerst zien dat we een vroegmodern dorp niet moeten beschouwen als een eiland, waarbij de grenzen van het dorp gelijk stonden met de grenzen van de bestuurlijke horizon. Daarnaast zien we heel duidelijk dat het besluitvormingsproces en de politieke cultuur op het platteland niet wezenlijk verschilden van de stedelijke, gewestelijke of nationale situatie. Tijdens een gezamen-

Cornelis Pompe van Meerdervoort (1639-1680), ridder, heer van Meedervoort, Hendrik-Ido-Ambacht en Schildmankinderenambacht. Vervulde tal van bestuursfuncties in zijn woonplaats Dordrecht en daarbuiten. Werd op jonge leeftijd, in 1661, benoemd tot baljuw van het Land van Strijen.

lijke vergadering openbaart zich een meningsverschil. Men stelt een commissie in die een rapport moet uitbrengen over deze zaak. Er wordt een vergadering uitgeschreven om een definitief standpunt in te nemen. Voorafgaand hieraan vergaderen de afzonderlijke dorpsbesturen, bepalen zij hun strategie en sturen zij afgevaardigden met last en ruggespraak naar de bijeenkomst. Uiteindelijk wordt bij meerderheid van stemmen besloten. En dan hebben we het meest in het oog springende nog niet eens genoemd. Dat was zonder twijfel het taalgebruik dat de baljuw en de verschillende dorpsbestuurders in 1664 bezigden. Ze duiden het baljuwschap van Strijen steevast aan met de term 'unie'. Uit dat woord, en uit heel hun houding tijdens de vergadering, blijkt duidelijk dat de afgevaardigden naast het dorpsbelang ook zeker oog hadden voor het gemeenschappelijke belang. De overeenkomst met het gewestelijke niveau, zoals beschreven door S. Groenveld, is treffend. Delegaties naar de Statenvergadering kregen een lastbrief mee met daarin een aantal nauwkeurig omschreven standpunten. Maar het kwam meer dan eens voor dat zij de vrijheid kregen om, na overleg met de andere leden, naar bevind van zaken te handelen. Natuurlijk leidde dat niet altijd tot een unaniem besluit, maar de wil tot overeenstemming was er.⁹⁸

Het woord unie is nauw verbonden met de gewestelijke en landelijke context van de Republiek: in 1575 besloten Holland en Zeeland tot de vorming van een unie die een jaar later daadwerkelijk gestalte kreeg, terwijl in 1579 de Unie van Utrecht werd gesloten. Toch was het gebruik van de term op lokaal niveau, zoals we die in het Land van Strijen tegenkomen, geen unicum. We komen de uniegedachte ook tegen in andere platelandsgebieden. Vaak nog veel concreter dan in de Hoeksche Waard. In Waterland gingen zes dorpen werkelijk over tot de vorming van de zogenaamde Waterlandse Unie.⁹⁹ In 1619 sloten Ransdorp, Zuiderwoude, Landsmeer, Zunderdorp, Broek en Schellingwoude een 'contract van eenigheid ofte eendrachticheit'. Om de tien jaar moest dit worden verlengd. Overigens betrof het hier een ander soort eendracht dan in het Land van Strijen. De Waterlandse Unie was een bevestiging van een reeds bestaande samenwerking in de strijd tegen de baljuw en diende vooral tot bescherming van de rechten en privile-

ges van de zes dorpen. De Unie kende geen eigen bestuursapparaat. Ieder dorp zond twee afgevaardigden naar de jaarlijkse vergadering die beurtelings in één van de dorpen werd gehouden. De plaatselijke secretaris stelde daar de resoluties op en zond iedere plaats een eigen exemplaar. In 1652 kreeg Ransdorp een raadhuis, dat zou gaan dienen als onderkomen voor de Unie. Een zwaan, het symbool van Waterland, met zes pijlen sierde het gebouw met daaronder de bekende zinspreuk: 'Eendracht doet cleyne saecken bloeyen in macht en oock in welstant groeyen'.¹⁰⁰ Het streven naar meer zelfstandigheid werd bekroond met de gezamenlijke aankoop van de ambachtsheerlijkheid in 1731, waarna de dorpen zelf het recht kregen burgemeesters en schepenen te benoemen.

Ook andere plaatsen speelden in deze periode met de gedachte een soort unieorgaan op te richten. In 1607 overwoegen de elf dorpen van het baljuwschap Nieuwburgen – ook in het Noorderkwartier – enkele commissarissen te benoemen die, mocht de baljuw zaken voorstellen die indruisten tegen hun privileges, direct konden ingrijpen.¹⁰¹

5.5. Lobbyen in Den Haag

Niet alle dorpsunies in de Republiek bestonden uit dorpen die ook gezamenlijk een baljuwschap vormden. Samenwerkingsverbanden waren er ook zeker niet allemaal op gericht om de eigen belangen tegenover de baljuw te verdedigen. Ook andere zaken konden voor dorpsbesturen de reden zijn zich te verenigen. Vooral de bescherming van de eigen economische belangen op bovenregionaal gebied – en daarmee zijn we bij de derde cirkel aangekomen – noopte bestuurders ertoe de handen ineen te slaan.

Soms werd de economie geschaad door de oorlogsomstandigheden. Dat gold zeker voor de dorpen rond Leiden, die door het beleg in 1574 zwaar getroffen waren. In januari 1575 dienden de regeerders van Rijnsburg, Valkenburg, Oegstgeest, Warmond en Sassenheim een gezamenlijk rekest in bij de Staten van Holland met het verzoek om kwijtschelding van pachten. De Staten gaven het verzoek in handen van een Leidse burgemeester en de stadssecretaris. Zij dienden ieder-

een particulier te ontbieden, te horen, de schade te bepalen en vervolgens naar bevind van zaken te handelen.¹⁰²

De samenwerking tussen de dorpen rond Leiden leidde niet tot een blijvend verband. Anders was het in de Langstraat waar in de zestiende eeuw de dorpen Raamsdonk, Waspik, Capelle, Besoijen, Sprang en 's-Gravenmoer zich, mede naar aanleiding van de oorlogssituatie, verenigden in een dorpsunie die werd aangeduid als de 'Zes Zuid-Hollandse dorpen'. Die naam was gekozen aangezien alle plaatsen behoorden tot het baljuwschap van Zuid-Holland. De organisatie was vrijwel identiek aan de Waterlandse Unie. Men kwam – in ieder geval in de achttiende eeuw – jaarlijks bijeen, terwijl de vergaderplaats en het secretariaat van de vergadering rouleerden over de zes dorpen.¹⁰³ Opvallend – en de reden hiervan wordt niet duidelijk, maar het is wel tekenend voor de politieke cultuur – is dat de dorpen in 1598 ook het houden van de rechte dagen op elkaar afstemden. Men hield deze na elkaar volgens een vast tweewekelijks schema.¹⁰⁴

Niet alleen bij oorlogsgeweld, ook bij overstromingen en veepest zochten dorpsbesturen elkaar op om zich met een gezamenlijk rekest in Den Haag te presenteren. Een grote groep dorpen uit de baljuwschappen Zuid-Holland, Beijerland en het Land van Strijen deed dat in 1628 nadat stormvloed de dijken zwaar hadden beschadigd.¹⁰⁵ Voor de meeste Hollandse dorpen vormden echter niet het oorlogs- of natuurgeweld, maar de nabijgelegen steden een bedreiging voor de economie. Die probeerden de industriële activiteiten voor zichzelf te reserveren en, door het uitgeven van allerlei verordeningen, het platteland aan de stad ondergeschikt maken. Daarbij beriepen de steden zich vaak op oude privileges, waarvan de Order op de Buitenring uit 1531 het belangrijkste was. In dit plakkaat verbood Karel V de oprichting van leerlooierijen, metsel- en timmerwerkplaatsen, bakkerijen, tapperijen en brouwerijen binnen de 'vrijheid' of jurisdictie van de steden. Overigens had de Order betrekking op nieuwe vormen van nijverheid. Bestaande neringen werden met rust gelaten. Daarnaast werden de oude dorpsprivileges gerespecteerd. Op die manier werd tegemoet gekomen aan het verzet van de edelen die als ambachtsheren juist baat hadden bij een welvarend platteland.¹⁰⁶

Hoewel de Order op de Buitenning een halfslachtig karakter had, was het plakkaat toch van grote betekenis. Impliciet ondersteunde het de aanspraken van de steden dat handel en nijverheid binnen de stedelijke vrijheid thuishoorden.¹⁰⁷ Daarbij kwam dat de macht van de steden, met het uitbreken van de Opstand, op verschillende manieren werd versterkt. Allereerst nam de representatie van het Hollandse platteland in de Statenvergaderingen af doordat het aantal stemhebbende steden steeg van zes naar achttien. De Ridderschap, die het platteland vertegenwoordigde, kreeg dus te maken met een veel groter stedelijk machtsblok. Daarnaast bezaten de edelen steeds minder ambachtsheerlijkheden, terwijl het stedelijk bezit in dezelfde periode sterk uitbreidde.¹⁰⁸

De almaar toenemende stedelijke inmenging leidde tegen het einde van de zestiende eeuw tot protesten van de kant van de ambachtslieden en de dorpsbestuurders, maar van organisatie of samenwerking was nog maar weinig sprake. Dorpen stuurden op eigen houtje rekestten naar de Gecommitteerde Raden of de Staten of probeerden via de stadhouder hun verzoeken ingewilligd te krijgen.¹⁰⁹ Het dorp Grootebroek ging waarschijnlijk het verst. Dit dorp, eigenlijk een plattelandsstadje, probeerde in 1575 met een beroep op de lokale privileges een plaats te verkrijgen in de Staten van Holland. Inderdaad kreeg de stede Grootebroek, op grond van een octrooi van Filips II, toegang tot de vergadering. Dit liep echter stuk op protesten van de steden benoorden het IJ. Er waren nog veel meer dorpen met stadsrechten en dus zou hiermee een gevaarlijk precedent ontstaan, zo redeneerden de bestuurders.¹¹⁰

In de zeventiende eeuw ontstond echter op verschillende plaatsen een goed georganiseerde dorpsoppositie. Vooral in het Noorderkwartier waar veel industriële bedrijvigheid te vinden was. Daarin verschilde het van het Zuiderkwartier, hoewel ook daar samenwerkingsverbanden ontstonden. Op verschillende plaatsen belegden dorpsbesturen gezamenlijke vergaderingen. Daarin bespraken ze hun posities en werden, zo nodig, rekestten opgesteld. Verzoekschriften ondertekend door een groep stedelingen of dorpelingen sorteerden meer effect, zo weten we reeds en op gewestelijk niveau was het niet anders. Het lijkt er niet op dat deze bijeenkomsten leidden tot dorpsunies, zoals we

die eerder zagen. De samenstelling wisselde al naar gelang het onderwerp. Soms ging het om enkele dorpen, veel vaker om een groot aantal. In 1602 verboden de Staten van Holland de handel in buitenlands graan op het platteland. Daarop volgde een rekest van de dorpen Jisp, Oost- en Westzanen, Krommenie, Assendelft, Uitgeest, Akersloot, Heemskerk, Castricum, Limmen, Zuid- en Noordschermer, Graft, De Rijp, Schoorl, Bergen, Egmond, en de dorpen in het Geestmerambacht, de Veenhoop en Waterland, waarin zij de Staten vroegen het verbod niet uit te voeren.¹¹¹ Minstens zo groot was de oppositie van de dorpen in het Zuiderkwartier in 1755. Zij kwamen in het geweer toen ze vernamen dat de Hoog Mogenden wellicht de uitvoer van hoepels en het hout om deze te maken, wilden verbieden. Het rekest werd ondertekend door de schouten en gerechten van alle dorpen en heerlijkheden in de Alblasserwaard, de Krimpenerwaard en het Land van Vianen, daarnaast door Jaarsveld, Zevender, Cabauw, Zuid-Polsbroek, de Hollandse districten in de Lopikerwaard en de heerlijkheden Werkendam en De Werken.¹¹²

Dergelijke grote samenwerkingsverbanden vereisten veel organisatie. Vaak nam één dorp het initiatief en nodigde de andere plaatsen uit voor een bijeenkomst, meestal in een herberg of het rechthuis. De kosten werden gezamenlijk gedeeld. Toch is het niet zo dat de oproep tot een vergadering altijd succes had. Sterker, beschrijvingsbrieven werden soms genegeerd, simpelweg omdat een dorpsbestuur er de noodzaak niet van inzag. In 1683 nodigden de bestuurders van Westzanen de heren van Oostzanen en Krommenie uit om met elkaar te spreken over een brief van de baljuw. Op de bewuste dag kwam echter niemand opdagen, waarop Westzanen individueel actie ondernam op de bewuste brief.¹¹³

De Staten stonden zeer argwanend tegenover deze gezamenlijke vergaderingen, vandaar dat we regelmatig de eis tegenkomen dat dorpsbestuurders eerst het te bespreken onderwerp dienden voor te leggen. Zo niet dan werd de bijeenkomst verboden, hetgeen ook herhaaldelijk gebeurde. Vooral omdat de Groot Mogenden vreesden dat vergaderingen, waar veel dorpen aanwezig waren, zouden leiden tot een revolutionaire sfeer op het platteland. Dergelijke verboden hadden echter soms een tegengesteld effect. Dat gebeurde bijvoorbeeld nadat de Gecommitteerde

Raden van het Noorderkwartier in 1614 een bijeenkomst in De Rijk verboden waarvoor maar liefst alle Noord-Hollandse dorpen waren uitgenodigd. Daarop beriepen de dorpsbesturen zich – hoe illustratief – op een privilege uit de tijd van Jacoba van Beieren, waarin zou staan dat zij hiertoe het recht hadden. De Gecommitteerde Raden antwoordden echter dat dit niet paste in 'de tegenwoordige constitutie van 's ghemene lands saecken'. Deze beslissing leidde in het dorp tot enorme onrust en belastingpachters die juist op de dag van de vergadering De Rijk wilden bezoeken, leek het beter om het dorp even te mijden. Volgens berichten dreigden kwaadwilligen hen dood te slaan, waarop de pachters naar Uitgeest gingen, maar ook daar ontmoetten ze een woedende menigte. Het laat nogmaals duidelijk iets zien van de afkeer van de plattelanders ten opzichte van afgevaardigden van hogere organen, waarbij het niet uitmaakte of de ambtenaren in kwestie met het verbod om te vergaderen te maken hadden of niet. Ook de reactie van de Staten komt bekend voor: die deden verder niets, vooral om niet nog meer olie op het vuur te gooien.¹¹⁴

Een tweede belangrijke reden voor de Staten om een vergadering van verschillende dorpen te verbieden, was het feit dat dorpsbestuurders soms beslissingen namen op beleidsterreinen die niet tot hun competentie behoorden. Toen in 1566 enkele dorpen in Rijnland te Warmond wilden vergaderen over de manier waarop zij de waterlozing zouden regelen, greep het Hof van Holland in en oordeelde dat dit behoorde tot het werkterrein van de dijkgraven en heemraden van Rijnland. Het zou interessant zijn te weten wie het Hof hiertoe had aangezet. De resolutie maakt er geen melding van, maar het zou goed kunnen dat dit werd gedaan door het hoogheemraadschap.¹¹⁵

Het hoogtepunt van de bestuurlijke samenwerking tussen dorpsbesturen lijkt vooral te hebben gelegen in de zeventiende eeuw. Dat geldt althans voor het Noorderkwartier, het gebied waarover we op dit punt het beste zijn geïnformeerd. In de achttiende eeuw werd deze minder, vooral omdat het aantal maatregelen van de Staten tegen de plattelandsnijverheid afnam.¹¹⁶ De gehele vroegmoderne tijd wisten dorpsbesturen de weg naar hogere organen echter te vinden en, indien nodig, wist men een zeer krachtige oppositie te organiseren. Toch moeten we voorzichtig zijn, want voor velen was het vinden van de

wegen naar en in Den Haag niet gemakkelijk. Wie moest een rekest opstellen en bij wie moest men het stuk vervolgens inleveren? Welke aanspreekvorm diende men te gebruiken? De schepenen van Graft lieten in 1612 een rekest uitgaan naar de 'Edel Mogende Gecommeteerde Rade van State'. Het stuk zal uiteindelijk heus wel op de goede vergadertafel zijn beland. Maar een college met een dergelijke naam was in de Republiek niet te vinden.¹¹⁷ Wat dat betreft leken de Grafter bestuurders op de Cromstrijenaar Cornelis Blicck uit hoofdstuk 4 die de ambachtsheren aansprak met 'Groot Mogenden'.

De weg naar Den Haag liep voor veel Hollandse dorpsbesturen niet voor niets via de dichtstbijzijnde stad. De stedelijke bestuurders waren niet alleen veel vertrouwder met de Haagse vergaderpraktijken, de meeste steden hadden ook stemrecht in de Staten. Werd er in de Statenvergadering een rekest van een dorp behandeld, dan werd vaak eerst naar de mening van de dichtstbijzijnde stad gevraagd. Liet men de zaak uitzoeken door een commissie, dan trad in de regel een gedeputeerde uit die stad toe tot het besogne. Vandaar dat de magistraten van Graft zich dikwijls tot de heren van Alkmaar wendden om advies en voorspraak.¹¹⁸ Ook gebeurde het wel dat dorpsbestuurders, in het geval van kerkelijke zaken, de hulp inriepen van de classis. A.Ph.F. Wouters spreekt voor Delfland zelfs 'van een structurele rol die de vergadering vooral voor de dorpskerken heeft vervuld'. Dat gebeurde op formele wijze via rekesten, maar ook wel informeel, door overheden persoonlijk te benaderen.¹¹⁹

In Klaaswaal en Numansdorp ging dat anders. Schepenen van deze plaatsen klopten zelden aan bij het raadhuis in Dordrecht of bij de classis als intermediair.¹²⁰ Anders dan Graft maakten beide plaatsen deel uit van een ambachtsheerlijkheid. Voor dergelijke dorpen liep vaak de meest logische route via de ambachtsheer, in het geval van Cromstrijen via de ambachtsheren. Die wisten hoe je een rekest moest opstellen¹²¹, kenden de Haagse situatie het beste, konden eventueel lobbyen voor een gunstige beslissing en inschatten wanneer een verzoekschrift kans van slagen had. In 1745 wendden de kerkmeesters van Klaaswaal zich tot de gecommitteerde ambachtsheren met het verzoek een rekest op te stellen. Daarin werd de Staten verzocht om de ingelanden van de Cromstrijense polders te

laten betalen voor het herstel van de kerk. De gecommiteerden brachten het stuk ter tafel tijdens de ambachtsherenvergadering. Daar werd echter besloten het nog niet in te dienen, vanwege de enorme sterfte onder het rundvee die het land had getroffen. De heren schatten in dat de Groot Mogenden de grondeigenaren op dit moment waarschijnlijk niet met nog meer kosten wilden belasten. Een jaar later achtte men de kans van slagen nog steeds gering en besloot men nogmaals tot uitstel. Gevolg was wel dat de kerk en de pastorie in 1747, volgens zeggen van de kerkmeesters, niet meer zonder gevaar gebruikt konden worden.¹²²

Niet alleen het tijdstip van indiening, ook de inhoud van het rekest was van het grootste belang. In 1773, toen de kerk van Klaaswaal weer hoognodig moest worden gerepareerd, adviseerden de gecommiteerden om niet zomaar een rekest naar de Staten te sturen met het verzoek om geld. Het gerecht en de kerkmeesters konden beter eerst een vrijwillige inschrijving houden onder de dorpelingen. De Staten zouden, op het moment dat ze zagen dat ook de dorpelingen wilden bijdragen, waarschijnlijk sneller geneigd zijn om steun te verlenen. De actie van het dorpsbestuur, die hierop volgde, was bijzonder inventief. De dorpsbewoners konden tekenen voor een bepaalde bijdrage aan de verbouwing. Mocht er, tegen alle verwachtingen in, geen geld komen van de Groot Mogenden of de ambachtsheren, dan zou de inschrijving als niet gedaan worden beschouwd. En inderdaad, de Staten waren bereid 1100 gulden te geven, op voorwaarde dat de dorpelingen en de ambachtsheren garant zouden staan voor eenzelfde bedrag.¹²³

De lobby in Den Haag liep soms via de stad, soms via een ambachtsheren, maar kon ook nog anders worden georganiseerd. Sommige plaatsen hadden eigen lobbyisten in dienst. Deze agenten of solliciteurs, vaak advocaten of notarissen, behartigden hun belangen in het Haagse door het indienen van rekestten en het lobbyen in de wandelgangen.¹²⁴ In de weinige literatuur hierover ligt de focus vooral op de Generaliteitslanden, maar ook daarbuiten maakten stads- en dorpsbesturen gebruik van de diensten van solliciteurs. De Waterlandse Unie had

bijvoorbeeld eigen advocaten en agenten in Den Haag.¹²⁵ De veelzijdigheid van deze lobbyisten blijkt goed uit de werkzaamheden van notaris Willem van der Cruick die als agent werkzaam was voor het vestingstadje Hulst. Nadat hier in 1663 de toren van de Willibrorduskerk door de bliksem was getroffen en afgebrand, besloot de magistraat voor financiële steun een beroep te doen op de Generaliteit. Van der Cruick bezorgde de stukken hiertoe bij de Staten-Generaal, de Raad van State en de Nassause Domeinraad, diende rekestten in en introduceerde verschillende personen uit Hulst bij de Haagse colleges. Ook voorzag hij verschillende kranten van kopij over de brand, een handige manier om, via een ander kanaal, de heren in de Hofstad te doordringen van het treurige feit in Zeeuws-Vlaanderen. Het vele werk bleef niet zonder resultaat, want het geld kwam er. Dat de agent er werkelijk bovenop zat, blijkt wel uit het feit dat hij, op de dag dat de resolutie over de uitbetaling van het tweede deel van een lening van vijfduizend gulden werd genomen, in de ochtenduren langs ging bij enkele afgevaardigden om hun geheugen nog even op te frissen.¹²⁶

Naast het gewone lobbywerk voorzagen veel lobbyisten hun opdrachtgevers in oorlogs- en vreedestijd van allerlei soorten nieuws. Dat kon variëren van informatie over regenten die waren verwickeld in schandalen tot uiterst belangrijke politieke kwesties. Pieter de Jongh, de agent van het Vrije van Sluis, meldde bijvoorbeeld tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog in 1747 aan zijn opdrachtgevers dat Frankrijk de grenzen van Staats-Vlaanderen niet langer zou ontzien. Hij verstuurde zijn brief, nog voor het bericht officieel was.¹²⁷ Een snelle en goed geïnformeerde agent kon zo goud waard zijn.

Vroegmoderne dorpsbestuurders opereerden in het spanningsveld tussen particularisme en eensgezindheid, tussen rivaliteit en verbondenheid.¹²⁸ Enerzijds diende men de eigen belangen en privileges te beschermen, anderzijds werd men op sommige punten wel gedwongen om samen te werken. Dat gold ook voor de regenten van Klaaswaal en Numansdorp. De ambachtsheren Cromstrijen lag dan wel op een eiland, het wereldbeeld van haar bestuurders beperkte zich zeker niet tot dat gebied.